

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1\(33\).331917](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2025.1(33).331917)

Новікова Людмила Володимирівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Університетська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
e-mail: novikova@onu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4764-7867>

**ДАЛЕКІ ТА БЛИЗЬКІ МАНДРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПРОСТОРАМИ ЄВРОПИ**

Рец. на кн.: Іваненко О. А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. А. Іваненко. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2024. – 555 с.

Поява дослідження О. А. Іваненко, безумовно, є відповіддю на сучасні виклики розвитку суспільства та історичної науки. Процеси європейської інтеграції та європейська інтеграція України природним чином направляють увагу істориків на пов'язані з ними питання та проблеми, спонукають до пошуку історичних витоків та особливостей тих чи інших феноменів, обдаровують, зрештою, дослідників новою термінологією та поняттями, а також породжують ідеї, спонукають до іншого погляду на усталені нібито речі. Всі ці моменти втілені у монографії О. А. Іваненко, від понятійного апарату та підходів до власне змісту дослідження, результатом якого стало доповнення національної концепції історії України мультиперспективною та транснаціональною, відповідно сучасним інтелектуальним європейським тенденціям.

Найважливіша теза цієї ґрунтовної праці укорінена в усвідомленні того, що інтелектуальна історія України в імперську добу не була ізольованою від західноєвропейського історико-культурного процесу, була частиною «загальноєвропейського культурно-цивілізаційного поступу» (с. 240), а інтеграція до відповідного простору набувала різних форм і відбувалася багатьма шляхами. Водночас Україна була «інтегрована», завдяки зусиллям їх урядів, й у самі імперії, і у монографії розглянутий «кейс» переважно Наддніпрянської України, що перебувала на той час у складі Російської імперії. Слід також відзначити, що європейські інтеграційні процеси в Україні в імперську добу, зокрема, в Російській імперії, розвивалися і всередині імперських кордонів, які охоплювали території кількох сучасних європейських держав. Цей феномен у монографії згадується, зокрема, при зверненні до історії польського населення Правобережної України. На тлі контактів з Європою, певна увага у монографії приді-

ляється і науковим зв'язкам між Наддніпрянською та Західною Україною, що знаходилася на той час у складі Австро-Угорської імперії.

Географічні межі роботи значною мірою пов'язані з характером використаної авторкою багатой джерельної бази, у якій відображені переважно історичні реалії Наддніпрянської України. Можна говорити і про певну домінанту в окремих структурних одиницях монографії Правобережної України.

Дослідження складається з семи розділів, у яких розглядається широке коло питань – від міжнародних відносин періоду, які могли здійснювати вплив на ситуацію в Наддніпрянській Україні, до наукових персональних й інституційних контактів з Європою та історії в Україні культурно-освітнього життя різних етнонаціональних груп населення, історично пов'язаних з Європою. Два розділи (3 та 4) присвячені ролі університетів Наддніпрянської України у європейських наукових інтеграційних процесах.

У монографії дістав узагальнення значний фактичний джерельний матеріал щодо ролі персональних та інституційних контактів вчених Наддніпрянської України з європейськими, у тому числі слов'янськими, вченими та інституціями, у розвитку інтелектуальної європейської інтеграції. Форми цих контактів самі різноманітні: листування, книгообмін, наукові подорожі (географія яких вражає і не обмежується Європою), ювілейні вітання, участь європейських вчених у розробці проектів при проведенні реформ в Російській імперії, участь науковців у міжнародних форумах на взірць Археологічних з'їздів, наукових конгресів, Слов'янського з'їзду (1910) та ін., набуття вченими Наддніпрянщини необхідного досвіду та знань в європейських університетах, надання ними допомоги постраждалим від сербсько-турецької війни 1876–1877 рр. тощо. Певний інтерес представляє наведена у монографії інформація щодо реакції вчених з українських академічних осередків на прояви ставлення в Європі до імперської політики стосовно польського руху та ін., з якими вони зустрічалися під час своїх подорожей, дані про їх власне ставлення до Європи та пов'язаних з нею подій та явищ.

Авторка справедливо вказує на роль університетів як трансляторів до Наддніпрянської України європейських ідей та цінностей. Водночас поняття «загальноєвропейської університетської культури» (с. 99), яке вона використовує, виявляється, за матеріалами монографії, не зовсім універсальним і базується переважно на німецькому університетському принципі академічної свободи. Тоді як теж європейський – французький – принцип дотримання навчальних планів загалом суперечив принципу академічної свободи, і саме він був прийнятий до використання в Російській імперії.

Широко представлена у дослідженні одеська тематика. Зокрема, приділяється увага внеску вчених Новоросійського (Одеського) університету в історію наукових взаємин з європейськими вченими та інституціями, у зв'язку з чим у розділах 3-4, присвячених ролі університетів Наддніпрянщини у розвитку наукових контактів та європейській інтелектуальній інтеграції у другій

половині XIX – на початку XX ст., наводяться численні факти стосовно діяльності та контактів під час закордонної поїздки та відряджень цілого ряду одеських науковців. Серед них були представники різних наукових галузей, для прикладу можна згадати визначного біолога І. І. Мечникова, ординарних професорів: кафедри грецької літератури Ф. А. Струве, історії слов'янського права Б. В. Богішича, кафедри фізики та фізичної географії В. І. Лапшина, мінералогії М. О. Головкінського, кафедри міжнародного права П. Є. Казанського; доцентів: слов'янської філології О. О. Кочубинського, історії та теорії мистецтва Н. П. Кондакова, кафедри всесвітньої історії Ф. І. Успенського, державного права А. П. Пригару, кримінального процесу В. М. Палаузова, анатомії і фізіології Н. О. Бернштейна та багато інших відомих вчених. З історією Одеси були пов'язані й деякі інші згадані у монографії науковці, які на час здійснення подорожі Європою ще не працювали в Новоросійському (Одеському) університеті (зокрема, О. І. Загоровський).

Представляє інтерес те, що Одеса іноді виступала своєрідним посередником між іншими науковими центрами України та європейськими, а також гостинно приймала європейських вчених під час VI Археологічного з'їзду тощо.

Окреме місце в монографії займають розділи 5–7, присвячені історії освіти та культури поляків, євреїв, греків, німців та чехів на території Наддніпрянської України, які намагалися зберігати та розвивати, через підтримку культурно-освітньої сфери, свою самобутність, водночас реагуючи на виклики сучасності. Тим самим представники вказаних груп населення створювали ґрунт для тіснішого знайомства українців та представників інших народів в Україні з особливостями традицій, що мали переважно європейське походження, за певним виключенням єврейського населення, яке, однак, теж було історично інтегроване до Європи. Імперія, зі свого боку, здебільшого намагалася тісніше «інтегрувати» більшість згаданих груп до імперського середовища, «знешкодити» можливі небажані ідейні та впливи тощо. Така політика створювала значні перешкоди та ініціювала трансформації зовнішнього для вказаних груп походження у культурно-освітній сфері. Для ілюстрації цих положень ми розглянемо докладніше висвітлення у монографії культурно-освітньої історії польського та єврейського населення в Україні.

Звертаючись до культурно-освітньої історії поляків в Наддніпрянській Україні, авторка приділяє певну увагу прикладам не тільки внутрішньої культурно-освітньої інтеграції поляків чи інтеграції місцевих поляків та варшавських (у випадку підтримки в Україні маніфестацій польської національної ідентичності у Варшаві). Вона також відзначає факт інтеграції поліетнічного студентства Правобережжя на основі співчуття польському руху, що сприймалося університетською молоддю як прояв спільної боротьби проти «царського режиму» (с. 317–318). У розділі докладно висвітлюється ініціатива та діяльність поляків у справі розвитку національної культурно-освітньої сфери, а також діяльність органів влади, що керувалися відомою імперською політикою, направленою на

зменшення польського впливу та ролі польської культури, католицької церкви на Правобережжі. Результатом мала стати тісніша імперська інтеграція регіону та його польського населення зокрема. Значна увага у розділі приділяється активізації різних аспектів громадсько-культурного національного життя поляків на Правобережжі на початку XX ст., особливо під впливом революції 1905–1907 рр. Авторка показує, як непросто було подолати бюрократичні та ідеологічні перешкоди на шляху до формування публічної моно-релігійної (католицької) / моно-національної (польської) культурно-освітньої сфери, як до громадського життя залучалися польські жінки, що розширювало соціальну основу для розвитку польської культурної сфери та культурного впливу тощо. Значна увага приділяється також і прикладам польсько-української культурної інтеграції у цей період, у формі інтересу до проявів «іншого» національно-культурного життя у польській пресі, у театральній сфері.

Розглядаючи розвиток єврейського шкільництва в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., О. А. Іваненко наводить багатий конкретно-історичний матеріал щодо суспільної активності представників єврейської громади в освітній справі, дані по організації казенних та приватних навчальних закладів, молитовних шкіл, нелегальних закладів в різних населених пунктах, стосовно розвитку жіночої освіти та ін. Звертаючись до історії імперської політики в сфері організації єврейського шкільництва у другій половині XIX ст., авторка характеризує її як русифікаторську. На початку XX ст. на перший план виходить боротьба імперської влади з впливом сіоністських ідей, що безпосередньо впливає на культурно-освітню ситуацію, ускладнює відкриття навчальних закладів. Розгляд проблеми державної асиміляторської політики доповнило б більш докладне звернення у розділі до впливу серед частини єврейського населення асиміляційних ідей Гаскали як європейського за походженням явища.

У підсумку необхідно відзначити, що у невеликій рецензії важко охопити все розмаїття культурно-освітніх контактів та феноменів, пов'язаних з європейською інтелектуальною інтеграцією Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст., яке знайшло відображення у монографії О. А. Іваненко. Ця праця, безумовно, є значним дослідницьким досягненням та важливою історіографічною подією, інтегрує Україну не тільки до історичного європейського інтелектуального простору, але й до системи сучасних демократичних та культурних цінностей. Водночас вона дозволяє визначити нові перспективи для подальшого дослідження проблеми та загалом для формування в історіографії такого напрямку, як інтеграційні дослідження.